

SÉMIOTIKA A BIBLE: PAŘÍŽSKÁ ŠKOLA

Daniel Larangé, Jan Dušek

SEMOTICS AND THE BIBLE: THE PARIS SCHOOL. The article gives a very brief description of the exegetical approach to the Bible linked to literary structuralism that is being developed in the Francophone world, concentrating primarily on the "Paris school". This approach is based on the work of Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson, Claude Lévi-Strauss, and above all A.J. Greimas and R. Barthes. The first part of the article gives a brief outline of the historical development of the semiotic approach to biblical exegesis from its beginnings at the end of the 1960s. The second part deals with the contribution made by the semiotic approach to biblical exegesis. In conclusion, the article attempts to situate this approach in the context of biblical hermeneutics.

Na vědecké půdě se náboženská literatura dlouhou dobu považovala za prostor více méně rezervovaný exegetům na teologických fakultách, přičemž také trpěla přílišnou úctou literárních teoretiků. Po celá staletí tak vyrůstaly celé generace expertů vychovávaných ve speciálním metodickém přístupu k náboženským textům, který je těžko srozumitelný člověku, který tímto vzdělávacím procesem neprošel. Aplikace „profánní“ textové analýzy na texty Písma nemusí být pro všechny únosná a proto je až s podivem, s jakým ohlasem se první výsledky sémiotického bádání mezi exegety Bible ve Francii a ve frankofonních oblastech (Québec, francouzská část Švýcarska, valonská oblast Belgie) setkaly. Algirdas Julien Greimas tento úspěch vysvětluje faktem, že sémiotika sdílí s exegety společnou etiku.¹ Nicméně Jean Delorme správně připomíná, že toto setkání se uskutečnilo ve chvíli, kdy se exegeté ocitli ve slepé uličce. Veškeré sekulární úsilí vydávané na poli hermeneutiky, a během posledního století též na poli filologie a historie, nedospělo než k tomu, co si exeget o textu myslí a ne co text sám říká.²

¹ „Faktem je, že sémiotika v našem pojetí není pouze metodou, ale především stavem ducha, etikou, která formuluje požadavek přisnosti jak k sobě samému, tak i k ostatním, což je podmínkou její činnosti (fair) a převoditelnosti vědění (savoir), která umožňuje přijímat. Sémiotik nachází u čtenářů evangelia určité nedocenené kvality: tyto kvality vysvětlují onen ve vznešeném slova smyslu „sňatek z rozumu“, uzavřený již téměř v prvních dnech sémiotiky. Tyto hodnoty jen dokazují výjimečnost příspěvku, který biblická sémiotika přináší diskursivní sémiotice obecně.“, Groupe d'Entrevernes, *Signes et paraboles. Sémiotique et texte évangélique*. Paris, Seuil, 1977, str.227.

² Jean Delorme, Pierre Geoltrain, „Le discours religieux“, in *Sémiotique. L'Ecole de Paris*. Paris, Hachette Université, 1982, str. 104.

Xavier Léon-Dufour rozlišuje tři etapy exegetického přístupu k biblické exegezi: dobu dogmatickou, literární a historickou.³ Tzv. vědecká exegeze se datuje od doby osvícenství. Tato svou klasickou podobu posléze nabývá v *historicko-kritické metodě* a stává se zvykem teologů, že jakoukoli debatu o interpretaci biblických textů začínají přezkoumáním legitimacy z pohledu této historicko-kritické metody. Neštěstí této metody spočívá v požadavku zjistit původní smysl textu nekonečnou konstrukcí počátečního mýtu. Původ textu je systematicky lokalizován v prostředí vzniku textu, zatímco problematika samotného textu, jeho pragmatické explicitní zaměření, se již v hermeneutické práci neobjevuje.

V této souvislosti je třeba upozornit na roli strukturalizmu v šedesátých letech. Strukturalismus byl jednak v módě, jednak měl i ideologický dosah. Přesto ale doufáme, že tyto dvě skutečnosti příliš neovlivnily hledání mladých exegetů, které omrzel historicismus a existencialismus importovaný z Německa. Výsledkem těchto „dovezených“ metod byly exegetické školy zarámované v historické perspektivě.⁴ Zaujetí historií hrálo příliš velkou roli v náboženských studiích: evoluce literárních žánrů, předávání tradic, postupná reinterpretační materiálu. Strukturalismus byl tedy reakcí na historii a vyčerpání existenciální analýzy, jejichž chybou bylo jejich antropocentrické a subjektivní zaměření.

A právě v těchto podmínkách se sémiotika představila frankofonním exegetům jako nová alternativa umožňující oprostít se od drobení textu, které je vlastní historicko-kritické metodě⁵ a s již dobře vybroušenými nástroji pohlédnout znovu na text v jeho celistvosti jako na původce významu.⁶ Sémiotika rovněž umožnila navrátit biblickou exegezi do obecnější literární problematiky. Takto sémiotika klade interpretům a teologům otázku po smyslu a zaměření hermeneutiky v nové strukturální perspektivě.

³ „Během osmnácti století se biblická exegeze pohybovala v rámci víry, zatímco racionalisté o ní pochybovali ve jménu svého rozumu. To byla epocha *dogmatická*. Po ní následuje epocha *kritická*, která podrobuje svatá Písma zákonům literární kritiky. A konečně, na počátku XX. století se exegeze dostává do vztahu s historickou kritikou.“ Collectif, *Exégèse et herméneutique*, Paris, Seuil, 1971, str. 13.

⁴ Formgeschichte, Überlieferungsgeschichte, Redaktionsgeschichte.

⁵ Cf. Jean Delorme, „Analyse sémiotique du discours et étude de la Bible“, in *Sémiotique et Bible*, 66/1992, str. 37–44.

⁶ „Svět se nám jeví především jako svět významu. O světě nelze „lidsky“ hovořit jinak, než v míře, kdy něco znamená.“ A.-J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de la méthode (1966)*, Paris, Presse Universitaire de France, 1986, str. 5.

Greimas, Pařížská škola a náboženský diskurs

Literární sémiotiku, která je povětšinou praktikována exegety posedlými strukturalizmem, je třeba jasně odlišit od sémiologie, „vědy o znacích“,⁷ která je vlastní např. Umberto Ecovi. Literární sémiotika je doménou tzv. „Pařížské školy“, která se snaží ustavit obecnou teorii významových systémů a která chápe znak jako již konstituovaný předmět. Tato sémiotika je prodloužením linie dané pracemi Ferdinanda de Saussura, Louise Hjelm-sleva a Algirdase J. Greimase. Spočívá na koncepci diskursu jako významového celku a není kompatibilní se zkoumáním typologie znaků, z nichž jsou diskursy konstituovány.

Pro J. C. Coqueta je název „Pařížská škola“, název současné francouzské sémiotiky, spíše jazykovou pohodlností, než opravdovým konsensem mezi jejími příslušníky. Toto pojmenování umožňuje snadné rozčlenění prostoru bádání, přidělení jména místa usnadňuje označení zaměření, a u takto titulovaného badatele se v této disciplíně předpokládá spřízněnost s lokální tvorbou.⁸ Od roku 1970 je zvykem ve frankofonních oblastech užívat termín *sémiotika* pro práce produkované Pařížskou školou.

K setkání sémiotiky s biblistikou došlo na kongresu A. C. F. E. B.,⁹ který se konal v Chantilly v září 1969. Celý jeden den byl zasvěcen přednášce Rolanda Barthesa, po které následovala diskuse pod vedením Xaviera Léon-Dufoura.¹⁰ Pro mnohé exegety byl tento den možností seznámit se s novou metodou a strukturální analýzou. Kongresu předcházelo třídní zasedání v Grand Séminaire de Versailles v září 1968, kam byl na návrh P. Ricoeura pozván Algirdas Julien Greimas jakožto odborník na poli sémantiky. Za účelem tohoto setkání požádal A. J. Greimas některé své žáky o sémantickou analýzu biblických textů. Výsledek jejich práce překvapil přítomné teology jak patřičností a přesností kladení problémů v textech, tak metodou, které byly texty podrobeny, ačkoli se pracovalo s překlady. Někteří v tomto přístupu k textu viděli určitou formu neopozitivizmu.

⁷ „Sémiologie studuje všechny kulturní znaky, které tvoří znakové systémy – vychází z hypotézy, že opravdu všechny kulturní jevy jsou znakovými systémy a komunikačními jevy.“ Umberto Eco, *La struttura assente. La ricerca semiotica e il metodo strutturalle*, Milano, Tascabili Bompiani, 1989.

⁸ J. C. Coquet, „L'École de Paris“, in Collectif, *Sémiotique. L'École de Paris*, op. cit., str. 5–64.

⁹ Association Catholique Française pour les Études Bibliques.

¹⁰ Cf. *Exégèse et Herméneutique*, Paris, Seuil, 1971.

Chvilí trvalo, než se biblisté, které daná problematika zajímala, sešli ke společné práci. Jednalo se zejména o textovou analýzu. Neexistovala ale žádná obecně uznávaná metoda, která by umožnila syntézu teorií načrtnutých v 8. čísle časopisu *Communications*,¹¹ které bylo celé věnováno strukturální textové analýze. Narativní logika Clauda Brémonta,¹² která navazovala na sklíčenost Claude Lévi-Strausse¹³ vzhledem ke katalogu funkcí zděděného od Vladimira Proppa,¹⁴ se zdála být dobrým začátkem. Nicméně textová gramatika Rolanda Barthese byla daleko svůdnější.¹⁵ Výchoziskem nové exegetické metody se nakonec stala strukturální sémantika A. J. Greimase, ačkoli se bez kontextu jevila značně složitou. Navíc právě výuka A. J. Greimase v Mezinárodním centru lingvistiky a sémiotiky na univerzitě v Urbinu v letech 1971–1973 umožnila setkání badatelů v různých oborech (např. J. Calloud, G. Combet, C. Combet-Galland, J. Delorme, F. Génuyt, atd.) a vzájemnou konfrontaci různých badatelských zaměření. Tento seminář byl podstatným příspěvkem ke vzniku nové disciplíny.

Účastníci semináře byli vedeni k takové četbě textu, která by byla co možná nejvíce oproštěná od předporozumění (*Vorverständnis* Rudolfa Bultmanna) a která by je stavěla v každém momentu četby před neočekávané.¹⁶ Přínos A. J. Greimase nespočíval příliš v tom, že by vyvinul schémata aplikovatelná na text, ale v tom, že oživoval jemně i komplexní funkce v textu. Tyto funkce „...jakožto zábrana rozptylu slouží ke zkoumání formulace významu. Je nezbytné, aby byly podřízeny rezistenci textů a je třeba je neustále revidovat. To je podmínkou jejich heuristické účinnosti.“¹⁷

Od té doby docházelo k mnohým setkáním a výměnám a pomalu se začaly zdokonalovat jak teoretické, tak praktické aspekty sémiotiky. Paralelně se semináři na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales se začaly

¹¹ Do tohoto čísla přispěli článkem R. Barthes, A. J. Greimas, C. Brémont, U. Eco, J. Gritti, V. Morin, Ch. Metz, T. Todorov a G. Genette. Vyšlo též knižně: *Communications*, 8. *L'analyse structurale du récit*, Paris, Seuil, 1988.

¹² Claude Brémont, *La logique du récit*, Paris, Seuil, 1973.

¹³ Claude Lévi-Strauss, „La structure et la forme“, in *Anthropologie structurale II*, Paris, Plon, 1973.

¹⁴ Vladimir Propp, *Morphologie du conte* (1928), francouzský překlad T. Todorov, Paris, Seuil, 1970.

¹⁵ Roland Barthes, „L'analyse structurale du récit. A propos d'Actes 10-11“, *Exégèse et herménutique*, op. cit., str. 181-204.

¹⁶ Sémiotika stanovuje „...pravidla hry, od kterých se čeká záruka působnosti textu a která dovolují čtenáři nikoli rozpoznání sebe sama v textu, nýbrž jeho znovunalezení.“, Groupe d'Entrevernes, *Signes et paraboles. Sémiotique et texte évangélique*, op. cit., 1977, str. 228.

¹⁷ Jean Delorme, „Algirdas Julien Greimas“, in *Sémiotique et Bible* c. 67, 1992.

formovat skupiny zaměřené na biblickou sémiotiku, a to jak v Paříži, tak ve Strasbourgu, Lille či Lyonu. Roku 1970 založil Pierre Geoltrain v Paříži skupinu ASTRUC. Jean Delorme a Jean Calloud zakládají roku 1971 na katedře katolické teologie university v Lyonu skupinu CADIR.¹⁸ Roku 1974 organizuje CADIR v Annecy třítydenní mezinárodní konferenci, jejímiž účastníky jsou Daniel Patte, J. Crenshaw a G. Phillips z Vanderbiltovy univerzity v Nashville (USA),¹⁹ R. Lack (Řím), O. Genest (Kanada), Corina Galland (Švýcarsko), J. Escande a C. Turiot (Paříž), J. Geninasca a zástupci z Nizozemí. CADIR, jakožto průkopník sémiotiky Pařížské školy, navázal pevné a trvalé styky s mnohými mezinárodními centry zabývajícími se náboženským diskursem, z nichž nejznámější je nizozemský SEMEX (*Semiotiek en Exegese*, Amsterdam), SEMANET²⁰ a kanadský ASTER. V červnu 1971 vychází číslo časopisu *Langages*, které je celé věnováno strukturální exegezi biblických textů.²¹

Textová gramatika

Od doby Ferdinanda de Saussura vychází strukturální bádání z postulátu, že smysl vyvstává tam, kde je rozdíl:²² rozdíl nejen v rámci díla samého, v němž vzniká význam poté, co se jeho obsah formuluje na základě hloubkových opozic, ale rovněž rozdíl mezi díly samotnými. Tento rozdíl si uchovává svou průkaznost ve vztahové dynamice: dílo samo zůstává samostatnou jednotkou, pozornost se soustřeďuje na jeho odlišnost vzhledem k jiným dílům. Rozdíl vypovídá ještě více, když se definuje homogenní pole, v němž se díla budou srovnávat, když se všechny tyto literární jednotky zaznamenají do globálního prostoru, v němž vyvstávají příbuznosti a kde se zdůrazňují nestejnosti.

Působí-li nějaký text skandálně tím, že překračuje např. normy své doby a svého prostoru, pak to, co mu zpětnou vazbou uděluje zvláštní hodnotu –

¹⁸ Centre d'Analyse du Discours Religieux. Jako dobré uvedení do vzniku CADIRu poslouží: Jean Delorme, „Orientations of a Literary Semiotics Questioned by the Bible“, překlad z francouzštiny Jean-Paul Pichot, Daniel Patte a Victoria Phillips, <http://scholar.cc.emory.edu/scripts/Semeia/E-Semeia/vo1001/Delorme.html>, ©1997.

¹⁹ Na podnět Daniela Patteho se se tam dnes věnují sémiotice náboženského diskursu.

²⁰ SEMANET sdružuje exegety z univerzit v Tilburgu a Utrechtu (Nizozemí).

²¹ *Sémiotique narrative: récits bibliques*, red. C. Chabrol et L. Marin, *Langages*, 22 (1971), Larousse.

²² „Vnímáme rozdíly a díky těmto vjemům svět před námi a pro nás ‚dostává formu‘“, A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche d'une méthode (1966)*, Paris, Presses Universitaires de France, 1986, str. 19.

tedy jeho uvedení do třídy *zlomových textů* – mu může přisoudit pádnější význam mezi ostatními prvky této třídy. Sémiotika do určité míry hledá prostor, který by nevybočoval z rámce četby děl ve vztahových funkcích, kterými jsou ona díla „znovu pročitána“, a to za účelem vytvoření teorie textu, diskursu a literatury. Takto se sémiotika snaží o *typologii žánrů*, jejichž kritéria by byla cizí dějinám či tematice. To je jedním z bodů, kterými se stále se rozvíjející sémiotika zabývá.

Hlavním cílem sémiotického přístupu není vyčerpání všech možných způsobů četby. Sémiotika spočívá v pozici pozorovatele, kterým se stává ten, kdo provádí analýzu. Proto je třeba rozbít ideologii, která z autora dělá „majitele“ jediného pravého smyslu, jež jeho dílo vyjadřuje. Autor je na jistou dobu vědomě vyobcován z horizontu analýzy. Jediná otázka, kterou je možno tváří in tvář textu formulovat, je: *Jakým způsobem funguje text, když sděluje cosi, co má význam?*

Každý text reprodukuje strukturu svého kulturního prostředí nebo překračuje užívané normy. Každý text je konstruován v rámci svého kulturního diskursu a je mu vlastní vnitřní koherence. A pouze imanentní přístup zaručuje zjištění pravidel jeho logiky.

Tato pravidla tvoří celek, který zakládá gramatiku, tj. soubor zákonů, které formují text tak, že vzniká smysl, mechanismus významových systémů. Sémiotika chápe text jako paletu předmětů, které často unikají literární oblasti a díky zájmu o významové systémy se pokouší chápat vše, co něco sděluje, ať se jedná o výtvarné dílo, architekturu, hudbu, kuchařství, kulturu, atd. To znamená, že jeden postup by měl umožňovat studium třeba urbanistického prostoru, uměleckého díla nebo i příběhu.

Na povrchové rovině, kde dochází ke konkrétním projevům významu, riskujeme, že se utopíme v moři obtížně rozlišitelných rozdílů. Naopak na rovině hloubkové, která je mechanismem sdělení, se předpokládá existence společné gramatiky významu. Ta by měla umožnit nahlédnout celistvost textu a funkce každého z jeho prvků, jimiž je text tvořen. Sémiotika se tedy užívá spíše k determinaci logických pravidel, která jsou schopna v rámci koherentního celku organizovat rozličné figurativní formy, které kanonický či náboženský text představuje a které se na první pohled zdají být víc náhodou, než výsledkem nějaké strategie. Takto vyvíjí biblická sémiotika strukturální nátlak na kompozici příběhu evangelia v jeho celistvosti: narativní vývoj se předpokládá v jeho začátku a v jeho rozvinutí, které je zajištěno sérií sekvencí. Text je tedy nahlížen jako narativní událost o sobě, jejíž funkční určení je předmětem analýzy. Je možno identifikovat konstanty

příběhu, a to navzdory rozmanitosti žánrů a kulturním bariérám, což umožňuje předpokládat existenci *matrice*. Každý příběh utvořený na základě této matrice ale obsahuje jinou figurativní aktualizaci. Jakýkoliv příběh je konstruován, ať vědomě či ne, na jediném a stále stejném narativním schématu hloubkové roviny. Narativní pravidla ukazují, že každý příběh je transformací počáteční situace v situaci konečnou. Ke zvratu situace dochází v událostech, kdy aktéři vstupují do vztahu s hodnotami, které jim jsou uděleny ostatními nebo které si sami osvojují, jichž jsou zbaveni nebo kterých se oni sami zříkají.

Tímto způsobem je možno realizovat popis příběhu jako soubor *vyjádření stavů (énoncés d'états)*, kdy je nějaký subjekt ve vztahu konjunkce nebo disjunkce s nějakým objektem, a *vyjádření činnosti (énoncés du faire)*, jejichž funkcí je transformovat vztahovou pozici stavu, zajistit dynamický pohyb od jednoho stavu k následujícímu a přitom provádět konjunkce nebo disjunkce. Tím se formují narativní programy, které provádějí různí aktéři příběhu. Příběh se skládá z jednoho či více programů, které jsou ve vzájemné korelaci.

Ale text se neomezuje jen na vyprávění *výkonů subjektu (performances d'un sujet)*, co se týče modifikace počáteční a konečné situace. V každém momentu se v textu mohou objevit nové narativní prvky, které se mohou začlenit do příběhu, aby informovaly jednak o způsobu, jakým se formuje subjekt jakožto subjekt, jednak o způsobu, jakým tento subjekt získává *kompetenci* (= nezbytné podmínky jeho činnosti). Tyto nové nuance v otázce *modalit* otevírají široké pole bádání, které se dnes sémiotikové snaží zpracovat.

Místo biblických studií v sémiotickém bádání

Sémiotikové, kteří se specializují na analýzu náboženských textů, se nesnaží založit nějakou zvláštní teorii. Jde jim spíše o vytříbení určitých analytických postupů s ohledem na specifické vlastnosti analyzovaného materiálu. „Hermeneutické prostředí“ biblických studií tak navíc objasňuje určité aspekty sémiotické teorie.

Hlavním polem sémiotického bádání v biblické literatuře se stal Nový zákon, ačkoli, co se Starého zákona týče, i jemu byly věnovány některé dílčí studie. Evangelia a jejich podobenství byla nejsnadnějším objektem narativní analýzy, a to na základě modelů VI. Proppa, které byly zdokonaleny Cl. Lévi-Straussem, Claude Brémontem a A. J. Greimasem. Ve svých začát-

cích se sémiotická analýza často omezovala na analýzu *narativních struktur*: zkoumání narativních programů *postav* (personnages), *anti-postav* (anti-personnages), pozorování počátečních a finálních disjunkcí a jejich likvidace různými zkouškami a postupy textu. *Diskursivní jednotky* – tzv. *figury* (figures), jednotlivé kvalifikace spolunositelů děje – se pak mohou jevit jen jako „doplňk“ hlavních činitelů, definovaných svou rolí v ději příběhu. Analýza biblických textů, jejich komentářů a mystických diskursů velice brzo ukázala důležitou roli *diskursivních struktur* v organizaci textu. Analýza určitých biblických textů není možná jinak než na rovině diskursivní.

Zatímco v pohádkách a v legendách je text stabilizován silnými figurativními izotopii,²³ na nichž je možno pozorovat narativní transformace, biblický text představuje extrémní komplexitu těchto významových plánů a jejich vzájemných vztahů.²⁴ Tento jev je možno pozorovat nejen v evangelijních podobenstvích,²⁵ ale podobné otázky je možno klást i v případě epištol.²⁶ Sémiotické tázání spočívá v hledání toho, co tato tématická soulednost vypovídá o sémantickém mikro-univerzu epištoly, která je nahlížena jako významový celek. Cílem analytické práce je popsat *figurativní postupy* (parcours figuratifs). Snaží se objevit způsob, jakým text uspořádává figury odpovídající různým záměrům. Dále je pak cílem analýzy vypracování modelů společných tématických struktur, díky kterým vzájemně se křížující figury získávají funkci v textu.

²³ Izotopie = „redundantní celek sémantických kategorií, který umožňuje jednotnou četbu příběhu, jak vyplývá z jednotlivých výpovědí poté, co jsou vyřešeny nejasnosti.“ A. J. Greimas, « Eléments pour une théorie de l'interprétation du récit mythique », in *Communications*, 8. *L'analyse structurale du récit*, Paris, Seuil, 1981, (Communications 1966), str. 36.

²⁴ Jako ilustraci je možno použít Lk 15, kde se jedná o otázku hříšníků se kterými Ježíš jí, o ztracenou ovci, o ztracený peníz a o marnotratného syna. Má-li 15. kapitola vyjadřovat jednotu smyslu, je třeba poukázat na logickou koherenci různých izotopii a vývoj diskursu napříč touto rozmanitostí. Rozdělení „spravedliví“ / „hříšníci“, které 15. kapitolu uvádí, podléhá jistému počtu transformací různými rejstříky všude tam, kde je možno toto rozdělení číst.

²⁵ Jedním z prvních objektů sémiotického biblického bádání se stala podobenství. Groupe d'Entrevernes, *Signes et paraboles. Sémiotique et texte évangélique*, Paris, Seuil, 1977. *Parole-Figure-Parabole. Recherche autour de discours parabolique*, red. Jean Delorme, Lyon, Presses Universitaires de Lyon, 1987 (Linguistique et sémiologie); *Les Paraboles évangéliques. Perspectives nouvelles. XII Congrès de l'ACFEB, Lyon (1987)*, red. J. Delorme, Paris, Cerf, 1989 (Lectio divina; 135). A. J. Greimas, „La parabole: une forme de vie“, in *Le Temps de la lecture. Exégèse biblique et sémiotique. Recueil d'hommages pour Jean Delorme*, pp. 281–289.

²⁶ Jean Calloud & François Genuyt, *L'Épître de Jacques. Analyse sémiotique*, Lyon, Dossier de recherche Thomas More. *Études sur la première lettre de Pierre. VIII Congrès de l'ACFEB, Orsay (1979)* / présenté par C. Perrot, Paris, Cerf, 1980 (Lectio divina; 102). Jean Calloud, & François Genuyt, *La première épître de Pierre. Analyse sémiotique*, Paris, Cerf, 1982.

Mnohá bádání dosud podniknutá se shodují na prvenství diskursivní struktury v konstituci analyzovaných diskursů. Shodují se též na faktu, že studium vztahů mezi plánem *figurativním* a plánem *tématickým* je jednou z výzev, na které by sémiotická analýza náboženského diskursu měla odpovědět.²⁷ Texty, které tvoří základní materiál sémiotických analýz, nejsou pouze „příběhy“, jejichž koherence je v konstituci „zápletky“ nebo v uspořádání rolí aktérů. Jsou to též „diskursy“, „jazykové organizace“, které jsou originální v závislosti na kódu, který – ačkoli neexistuje sám o sobě „před“ textem – je přesto základním objektem sémiotického bádání.²⁸ Tato specifická náboženských textů vybízí k nové četbě, která se spíše než pouhým přijetím zprávy může stát pozornou analýzou a pečlivým zkoumáním kódu. Prvenství diskursivní roviny ale neznamená, že by se měla opomenout čistě narativní analýza, která poskytuje v oblasti náboženských diskursů několik zvláštností, jež stojí za to uvést.

Věrna svým metodologickým principům, sémiotická analýza považuje za svůj úkol vysvětlit zapojení všech malých jednotek, které historicko-kritická metoda svou analýzou roztříštila, do celkového textu. Tak může např. znovu promýšlet „synoptickou otázku“. Konstitutivní jednotky (*micro-récits*) příběhu evangelia (*macro-récit*) nejsou jen sérií vzájemně zaměnitelných epizod, ale naopak, vytvářejí v globální struktuře evangelia svými narativními a diskursivními funkcemi integritu, která si zasluhuje být co nejlépe definována.²⁹ Tak bylo např. možné ukázat, jakým způsobem série Ježíšových zázraků v Markově evangeliu představuje znázorněný narativní postup a ukazuje progresivní vývoj aktérů, např. učedníků, některých jejich schopností uznat a poznat Ježíše. Úloha podobenství v evangelijním příběhu může mít i jiný cíl než přirovnání k „Božímú království“: jejich úlohou je též vysvětlit sémantické transformace, které by samotná zápletka příběhu nebyla schopná realizovat, a měnit pozice aktérů v interpretaci poselství příběhu (*enjeux du récit*).³⁰

V sémiotické teorii příběhu se narativní uspořádání rozprostírá ve dvou dimenzích: dimenze *pragmatická*, kterou tvoří události příběhu, a dimenze

²⁷ Groupe d'Entrevernes, „Eléments d'analyse“, in *Sémiotique et Bible*, c. 28, 29, 33 a 35.

²⁸ Jean Calloud & François Genuyt, *La première épître de Pierre. Analyse Sémiotique*, Paris, Cerf, 1982, str. 18–22.

²⁹ Jean Delorme, „L'intégration de petites unités littéraires dans l'évangile de Marc du point de vue de la sémiotique structurale“, in *New Testament Studies*, 25 (1979), str. 469–491.

³⁰ Jean Delorme, „Savoir, croire en communication parabolique“, in *Actes sémiotiques-Documents* (Groupe de Recherches Sémio-linguistiques de EHESS), 38 (1982).

kognitivní, kterou tvoří jednotlivé úrovně „vědění / poznání“ – tj. ohodnocení a interpretace událostí. V aktuálním stádiu bádání je třeba uznat, že biblické příběhy jsou charakterizovány důrazem na dimenzi kognitivní, a to dvojnásobem: přemístění „základny“ příběhu je možno pozorovat tehdy, když hlavní poselství (enjeu) nespočívá v pragmatické transformaci situací, ale ve schopnosti interpretovat poselství (enjeu) těchto transformací. Příběh o „Nasycení pěti tisíců“ k tomu nabízí ilustraci.³¹ Je možné rovněž pozorovat, že obě dimenze, pragmatická i kognitivní, se vzájemně kříží v komplexních figurách: buď kognitivní prvky, které zajišťují ohodnocení a zjištění pravdy (véridiction) – realizovaných pragmatických operací, nebo jsou to pragmatické prvky, které potvrzují údaje kognitivní interpretace. Tak se v některých případech zázrak – přesněji uzdravení – nestane proto, aby se uvěřilo, ale pro potvrzení a realizaci interpretativního postupu aktérů. Podobenství jako součást evangelia nabízí „fikci“, která umožňuje interpretovat situace a akce *makro-příběhu* (*macro-récit*). Toto proplétání kognitivního a pragmatického plánu v textech spoluvytváří „symbolický“ význam prvků příběhů, které mají zároveň pragmatickou i kognitivní funkci. To znamená, že představují i „objekt“ i „vědění / poznání“ (*savoir*).

Tyto krátké poznámky týkající se diskursivní a narativní složky v biblických textech dosvědčují, že jedna z největších obtíží sémiotické analýzy spočívá v definování *významového předmětu* (= předmět narativní transformace, *objet-valeur*). V narativní gramatice představuje tento významový předmět „centrální bod“ příběhu, střetávání programů a antiprogramů, na jehož základě krystalizují subjekty příběhu. Přesto v dosud analyzovaných textech neodpovídá významový předmět žádné jednotlivé a jednoduché figuře („Ježíš“, „spása“, „Království Boží“ nebo „zaslíbení“ atd.). Významový předmět se vytváří a je interpretován na základě her korespondencí a transformací mezi různými figurativními rejstříky a na základě křížení narativních dimenzí. Jinak řečeno, utváří se textovým celkem v jeho dvou složkách, narativní a diskursivní.³² Jako příklad je možno uvést Mk 4, kde se proplétá jednak figurativní průběh Ježíšova učení, jednak metafora rostlinného vzrůstu (setba, vzrůst, sklizeň), nebo v Mk 12 – křížení příběhu o vinobraní a smrti syna v sekvencích, které uvádějí Pašije.

³¹ Groupe d'Entrevernes, *Signes et paraboles. Sémiotique et texte évangélique*, str. 53–91.

³² Iván Almeida, *L'opérativité sémantique des récits-paraboles. Sémiotique narrative et textuelle. Herméneutique de discours religieux*. Doktorská teze na Institut supérieur de Philosophie (rukopis), Louvain, 1976.

Poslední specifičnost náboženských diskursů, kterou se zabývá sémiotická teorie, je ve formování *intertextuality*.³³ Z hlediska synchronního se biblické texty představují jako „korpus“ – nebo „kánon“ Písem – který vytváří textový celek. K tomu se, z hlediska diachronního, připojují všechny texty, které jej překládají, čtou, citují a komentují, a které s ním udržují sémioticky průkazné vztahy. Odtud pramení zájem o studium *citace*,³⁴ *komentáře*³⁵ a *překlada*.³⁶ Tento jev se objevuje už v biblickém korpusu, když ”znovu pročítá” sám sebe – vztah Nového zákona ke Starému, citace Starého zákona v Novém, tematika Starého zákona přejatá do Nového, zápletky, atd. – a především ve všech náboženských textech – teologických, liturgických, duchovních, mystických – pro které je Bible kamenem úhelným.³⁷ Na této rovině je třeba upřesnit formy integrace textu do jiného textu, na rovině *diskursivní* – homologace figurativních průběhů, vypůjčených z celků pro různé textové skupiny, na rovině *narativní* – konstituce narativních sekvencí integrující intertextové elementy, nebo na rovině *výpovědní* (niveau énonciatif) – problém citace. Je třeba též ověřit funkčnost těchto integrací.

Sémiotika založená na základě postulátu imanence zaměřuje svou pozornost spíše na texty samotné, než na odkazy na jejich prameny nebo na svět, který představují. Tím se sémiotika značně vzdaluje od běžně používaných interpretačních metod, které se zaměřují více na odhalení záměrů autora / redaktora, jenž je považován za původce významu a komunikace, která tento význam definuje. Znat historické a socio-ekonomické podmínky komunikace by se totiž mohlo někdy zdát dostačujícím k pochopení významu.

Sémiotika se však snaží stanovit vztahy mezi komunikací a významem jiným způsobem. Znalost komunikační situace již nestačí k identifikaci zprávy, neboť zpráva dostává formu ve strukturované výpovědi, jejíž obsah se formuluje na základě „kódu“. Komunikační vztahy mezi výpověďmi se

³³ Viz „Problèmes d'intertextualité“, *Sémiotique et Bible*, 15 (1979).

³⁴ Iván Almeida, „Trois cas de rapports intra-textuels : la citation, la parabole, le commentaire“, in *Sémiotique et Bible*, 15 (1979).

³⁵ Louis Panier, *Récit et commentaires de la tentation de Jésus au désert*, Paris, Cerf, 1984.

³⁶ Odkazujeme na studie autorů J. Delorme, J.-C. Giroud, A.-J. Greimas, J. Escande a L. Panier, publikované v *Sémiotique et Bible*, c. 26, 31, 32.

³⁷ Je jen ke škodě věci, že na této úrovni nefunguje opravdová komunikace mezi greimsovskou sémiotikou a sémiotikou, kterou praktikují židovští exegeté. Studium Mišny a Talmudu, jak se praktikuje v teologické lingvistice některých frankofonních rabínů či badatelů, by mohlo být velice přínosné. (Např. Betty Rojzman, *Feu noire sur le feu blanc. Essai sur l'herméneutique juive*, Lagrasse, Verdier, 1986 ; David Banon, *La lecture infinie. Les voies de l'interprétation midrachimique*, Paris, Seuil, 1987.)

tedy zakládají na možnostech nabídnutých samotnou výpovědí, protože strukturovaný význam, který je umožněný komunikací, spočívá v udělení rolí *výpovědních aktů* (énonciations). To platí stejně tak pro autory, jejichž pozice se definuje ve vztahu vzhledem k realizované *výpovědi* (énoncé), jako pro čtenáře, který je v textu konfrontován s určitým vykonstruovaným světem, jenž vzdálen od světa reality je nositelem svého vlastního významu, jak to ukazují práce P. Ricoeura. Klademe-li si otázku po výpovědním aktu od chvíle, kdy se objeví výpověď, nelze jej chápat jako záměr něco sdělit (vouloir-dire) nebo jako pramen přenesených hodnot, ale jako akt, jehož místo je připraveno strukturou výpovědi, a zůstává otevřený nové četbě – texty jsou přefříkány, znovu přečteny, znovu přepsány... „Text zůstává otevřen pro nový pohled čtenářů. To je látka pro reflexi, když se jedná o ‚náboženské‘ texty, tak říkájíc ‚inspirované‘, jejichž ‚inspirovanost‘ se projevuje právě ve schopnosti otevřít nové možnosti významu a četby.“³⁸

Sémiotika poetických textů

A. J. Greimas uvádí, že dnes již není možné hovořit o poetice jako o jednom z podcelků obecné literární teorie. Poetika je druhem „neličené intuice“, shoduje se s jazykem, kterým je vyjadřována. Její intuitivní uchopení jakožto diskursu zároveň poetického i posvátného zachází s charakteristickými prvky diskursivního druhu, jehož typologii je v rámci sémiotické teorie třeba ustavit pro každý způsob vyjadřování zvlášť. Poetická sémiotika je Greimasem definována jako „korelace plánu expresivního s plánem obsahovým“,³⁹ což odpovídá dualistické koncepci přístupu F. de Saussura *signifiant* (označující) versus *signifié* (označovaný). *Signifiant* je v tomto případě prozodická rovina textu, *signifié* odpovídá *syntaktické* rovině textu. *Prozodická* rovina je plánem způsobu vyjádření, tj. např. pozice přízvuku ve slovech, celková melodie věty, rytmus, jednotlivé recitační celky, pauzy, grafická podoba textu apod. *Syntaktická* rovina je pak obsahovou stránkou textu. Tyto dvě roviny nemusí být izomorfní, je však třeba je v konečné fázi uvést do vzájemného vztahu, protože právě tento vztah zakládá *poetický celek*.

V rámci biblické sémiotiky je možné podobným způsobem přistupovat k četbě poetických textů Starého zákona. Tato oblast, jak již bylo řečeno, teprve čeká na své rozpracování. Na rovině *signifiant* je třeba pracovat

³⁸ Jean-Claude Giroud & Louis Panier, „Sémiotique du discours religieux“, in *Revue des Sciences Humaines*, 1 (1986), str. 127.

³⁹ A. J. Greimas, *Essais de sémiotique poétique*, str. 7nn.

s konstitutivními prvky hebrejské poezie, jako jsou paralelismy alterované nebo koncentrické (chiasmy), repetice, synonyma... Je třeba zkoumat, jakým způsobem s nimi text pracuje – mohou tvořit sémantický rámec nebo osu poetického celku, mohou ukazovat na jeho těžiště, zakládat jeho celistvost apod.⁴⁰

Na rovině *signifié* je možno stanovit vývoj mezi počáteční a konečnou situací (např. „Zachraň mě“ / „zachráni Sijón“ – verše 2 / 36, Ž 69), je možno vytknout protiklady pro daný poetický celek konstitutivní (např. nenávisť / láska, strach / radost...), což naznačuje přítomnost prvku *narativní* (vývoj děje) a *diskursivní* složky (figurativní konstelace v textu, jako např. časoprostorová situace, aktéři apod., jejich vztahy a figurativní síť), které spoluvytvářejí *sémiotickou formu obsahu*.⁴¹

Potíž analýzy je však právě v tom, že poetický objekt je napjat mezi rovinou vyjádření a rovinou obsahovou. Jako by zde byly přítomny dva paralelní korelativní diskursy, které společně vyjadřují „křik básníkovy srdce“, a proto pouhá analýza obsahového plánu, jak je tomu v sémiotické analýze výpravných textů, nestačí, i když je možná.⁴²

Sémiotika, exegeze a biblická hermeneutika

Sémiotika na jedné straně spočívá na teorii významu a na postulátech této teorie, na druhé ale rovněž na praxi četby a interpretaci, která se týká čtenáře samotného. Ve svých počátcích byla sémiotika pojata jako objektivní popis textu a rozumové vysvětlení funkcí smyslu, čímž se stala originálním přístupem k četbě a k interpretaci. Svůj předmět poznání nahlíží jako zcela determinovaný. Tak zakládá novou debatu s biblickou exegezí a zcela nový přístup k otázce hermeneutiky v dialektice P. Ricoeura, která se pohybuje mezi vysvětlením a pochopením, popisem a interpretací.⁴³

Základní otázkou sémiotiky je otázka po smyslu. Smyslem zde míníme to, co činí text čitelným, srozumitelným, díky čemu se tvoří koherentní

⁴⁰ „Zhruba šedesát žalmů je strukturováno jedním velkým paralelismem, koncentrickým či alterovaným, který je přítomen od začátku do konce. [...] Ve více případech je kritérium kompozice natolik evidentní, že bychom museli být slepí, abychom si jej nevšimli.“ J.-N. Aletti & Jacques Trublet, *Approche poétique et théologique des Psaumes. Analyses et méthodes*, Paris, Cerf, 1983, str. 46.

⁴¹ Groupe d'Entrevernes, *Analyse sémiotique des textes*, op. cit., str. 88.

⁴² Např. „Analyse sémiotique du Psaume 2“, *Sémiotique et Bible*, 1/1975, autor neuveden.

⁴³ Paul Ricoeur, *Entre herméneutique et sémiotique*. Limoges, Pulim, 1990 (Nouveaux Actes Sémiotiques; 7).

celek, jakási molekula, jejíž jednotlivé části spolu vzájemně korespondují a jejíž uskupení tvoří architektonický celek.⁴⁴ Toto pojetí smyslu je možno postavit proti pojetí smyslu, který text dává v určitém kontextu výkladu, jehož předpokladem je pojetí buď autora nebo interpreta jako tvůrce smyslu. Strukturální či sémiotický pohled pokládá za původce smyslu samotný text. Sémiotika se ptá po architektuře textu. A jako taková se může stát nástrojem hermeneutiky. Sémiotika tedy může spíše posloužit jako exegetická disciplína, která svým přístupem k textu na základě lingvistického modelu jeho četbu pročištuje, a tak pomáhá oprostit se od schématické četby dané tradicí.⁴⁵ Oproti důrazu na ontologický dosah jazyka (např. Heidegger, Bultmann), který směřuje k přesahu čteného textu, se sémiotika snaží oživit text samotný.

Záměrem exegeze je příprava hermeneutické práce samotné. V rámci exegetických metod má sémiotika místo v *synchronickém* přístupu, kde smysl jednotlivých slov není v žádném případě absolutní, kde slova samotná vlastně smysl postrádají vůbec. Text samotný má smysl a tím se odlišuje od události, o které hovoří, protože smysl je již ve své podstatě *intencionální*, narozdíl od oné popisované události.⁴⁶ Text sám je interpretací události, na rovině jazyka nemá subjekt a jeho objektem je aktuální čtenář.

Podle P. Ricoeura je *mimesis* (imitatio) Aristotelovy *Poetiky* kompozicí zápletky příběhu, která je sama o sobě určitou „četbou“ světa. Sémiotika v hermeneutické perspektivě slouží jako zprostředkovatel přístupu k této *mimesis* mezi jejími krajními pozicemi, mezi „předporozuměním“ a „postporozuměním“, kterými se čtenář k danému textu vztahuje. Sémiotika symbolicky restrukturuje svět předporozumění (text, objekt, ke kterému přistupuji), převede jej tak na rovinu „metajazyka“ narativního uchopení, provádí „abstrakci“ objektu na jednotlivé funkce a znaky, které by měly být nutně koherentní, a tak ukáže a osvětlí „řeč“ textových kódů, aby bylo možné opět v rámci hermeneutiky onen nahlížený svět restituovat.⁴⁷

⁴⁴ Roland Barthes smysl textu ze strukturálního hlediska charakterizuje takto: „Smysl, to není nějaká možnost, to není *jediné* možné, to je *samotné bytí možného*, to je bytí plurálu (a nikoli jedné, dvou či více možností).“ Roland Barthes, „L'analyse structurale du récit, a propos d'Actes X–XI“, in *Exégèse et herméneutique*, op. cit., str. 188.

⁴⁵ „Sémiotika tedy hledá interpretační klíč, zkoumá axiologie a paradigmata, která jsou zdrojem totality originálních figur, tvořených dějem, který se odvíjí. Radost z uchopení smyslu je v takové četbě potlačena a mění se ve zkoumání a provádění racionalizace, přičemž produkuje smysl.“ Cécile Turiot, „Sémiotique et lisibilité du texte évangélique“, in *Narrativité et Théologie dans les récits de la Passion*, Paris, Recherches de Science Religieuse, 1985, str. 161–176.

Závěrečná poznámka

Česká terminologie pro sémiotickou teorii nám v době psaní tohoto příspěvku není známa, a proto se omlouváme čtenáři za možnou nesrozumitelnost při prvním pročtení některých pasáží. V době dokončování článku neměl ani jeden z autorů možnost konzultace s odborníky v české oblasti, ani přístup k již přeloženým dílům týkajícím se sémiotiky. Proto uvádíme v některých případech též francouzské ekvivalenty, protože terminologie sémiotické teorie někdy spočívá na protikladnostech a rozdílnostech slov, která jsou v českém jazyce buď synonymní nebo jejichž sémantická hodnota není v překladu dost dobře zachytitelná. Nicméně i problém překladu může být jedním z polí sémiotického bádání.

---

⁴⁶ Paul Ricoeur, „Du conflit à la convergence des méthodes en exégèse biblique“, in *Exégèse et herméneutique*, op. cit., str. 47–51.

⁴⁷ Paul Ricoeur, „Herméneutique et sémiotique. Exposé oral de P. Ricoeur, le 4 juin 1980 à la rencontre Herméneutique et sémioique“, in *Bulletin du Centre protestant d'études et de documentation*, 255/1980.